

De druknede

*Den tyske borgmester er begravet
i St. Maria's kor. På væggen
hænger et drabeligt epitafie!*

Det var i juli måned 1566, syvårskrigen igen kom til Gotland, da den store dansk-lübske flåde, som havde vundet flere slag i Østersøområdet, ankrede op ud for Visby. Det var den danske admiral, flådens øverstkommanderende, Hans Lauridsen Baden, der havde besluttet at sejle til Visby, for i Domkirken at stede sin underadmiral, som havde hovedet fået skudt af under et slag ud for Öland, til hvile.

Den dødes navn var Christopher Mogensen, og om hans begravelse skrev Holberg senere lakonisk i sin Danmarkshistorie:

“... her måtte nogle tusinde drukne, så at en kunne ligge tørt”.

For sagen var den, at Christopher, som adels- og befalingsmand, i modsætning til menige matroser, havde krav på en kristen begravelse i indviet jord, hvis han døde i kamp. De øvrige mænd uden rang blev begravet til søs uden større ceremoni.

En storm var varslet og flådens skibsførere frarådede på det kraftigste, at man lå for anker ud for Gotland i to dage og to nætter, hvor strømmen var stærk og revene skarpe, når det trak op til storm. Lensmanden på Visborg slot, Jens Bille, advarede også admiralen om uvejret og Gotlands barske kyst, men han ville ikke høre efter og truede de af hans folk, som sagde ham imod, med rettergang.

Næste dag, søndag den 28. juli, var havet stille og Christopher Mogensen blev som planlagt begravet i Domkirken. Men samme nat trak det op til storm, imens besætningerne lå og sov ombord på skibene. En stærk pålandsvind blæste op og ramte for fuld kraft. Skibene blev drevet ind mod land af stormen, hvor de blev knust mod skærene. På en enkelt nat druknede mere end 6000 mand, da elleve danske og tre lübske skibe blev slået til pinebrænde mod Gotlands rev og skær.

Iblandt de mange døde var flådens øverste befalingsmænd: admiralerne Hans Lauridsen Baden og den lübske admiral/borgmester Bartholomeus Tinnappel. Begge ligger begravet i Visby Domkirke. Ulykken knækkede den danske flåde, og Frederik 2. så sig snart nødsaget til at forhandle en fred med sine fjender, men det trak ud. I 1568 blev den svenske konge afsat af sine egne brødre, og lillebror Johan blev senere kong Johan 3. Nu ønskede alle parter efterhånden fred, men de kunne ikke blive enige om betingelserne. Nogen udefra måtte hjælpe. Det gjorde den tyske kejser i juli 1570, da han indkaldte til et fredsmøde mellem parterne i Stettin. Aftalen gav Danmark sejren og bestemte, at Sverige skulle betale en krigsskadeserstatning på 150.000 daler inden for tre år, hvis de ville have borgen Elfsborg tilbage. Ellers ændrede krigen ikke meget på stillingen mellem den danske og svenske konge.

Men da freden endelig var en realitet, fik den danske konge tid til at bekymre sig over Gotlands åndelige ve og vel. En kommission blev nedsat for at få styr på stiftet, som reelt ingen ledelse havde. Frederik 2. skrev til sin lensherre på Gotland, Kristofer Walkendorff, og bad ham vælge en præst fra øen, som kunne sendes til København på uddannelsesophold og vende tilbage til Gotland som superintendent, dvs. biskop, over Gotland. Hr. Mauritz Kristensson Glad blev valgt og sendt til hovedstaden, hvor han fik kongens godkendelse og officielt blev udnævnt til leder af Gotland Stift.

I år 1588 døde Frederik 2. efter længere tids sygdom. Han efterlod sig et rigt kongerige og en kun 11 år gammel tronfølger, som måtte vente otte år, før han kunne regere sin fars riger. I stedet indsatte rigsrådet en formyndrerregering med fire medlemmer fra de gamle, danske adelsfamilier, og enkedronning Sophie blev sat uden for reel indflydelse. I august 1596 blev Christian 4. kronet til dansk-norsk konge i Københavns Vor Frue kirke. Han var kun 19 år gammel, rejselysten og detaljeorienteret.

Christian 4.

En april dag i 1597 lagde en dansk konges skib til på Gotland for første gang i mere end 100 år, eller sagt på en anden måde: for første gang siden kong Hans' og Søren Norbys tid. Det var den unge Christian 4., som var på sin første rejse rundt i sine riger. Han steg i land ved Slite på Gotlands nordøstlige kyst og red tværs over øen til Visby. Han og hans følge forlod øen igen fem dage senere. På kort tid havde han set rigeligt, han skulle videre til Ösel og så hjem til skrivebordsarbejdet. Den driftige konge havde altid travlt.

Christian 4. besøgte Gotland tre gange i sin lange regeringstid og skrev en del forordninger, som greb ind i guternes private liv og styrelsen af Gotland som et dansk len. Gotland var vigtig for kongen, som lenet også havde været for hans forgængere, men på ulykkelig vis tabte Christian 4. øen og meget mere i udløberen af trediveårskrigen, Torstenssonfejden.

Han var en af det mest aktive, danske konger nogensinde. Han styrede sine riger, som en patriark styrer sit hus og sin familie, med stor interesse og ned i mindste detalje. Christian 4. ville have kendskab til alt det, som rørte sig, og han var derfor konstant på tur rundt i sine riger og lande. Et enormt område, som han ville udforske og lære at kende som den mægtige konge af Norden, han så sig som, og det kom han til. Han var en konge i konstant bevægelse og rejste i sin tid som ung konge hele vejen til den yderste grænse, da han på en livsfarlig færd sejlede 1000 km til Svalbard og Finnmarken på en inkognito kystvagtsopgave i 1599.

Christian 4. yndede at se sig selv som en ægte renæssancefyrste. Han var den mægtigste konge i Norden og ville bringe sit rige på linje med stormagterne sydpå ved at anlægge fabrikker, handelskompagnier og kolonier så fjernt som i Indien og Canada. Han stod bag oprettelsen af Det Ostindiske Kompagni, Det Gullandske Kompagni, anlagde kolonien Trankebar i Indien og havde endda planer om endnu en koloni ved Hudsonfloden i Nordamerika. Det blev dog aldrig en god forretning, og sådan gik det med flere af hans initiativer. I krig og kærlighed gik det ham heller

ikke godt. En kvindes utroskab, hans ekspansionsplaner og hans lyst til at være Europas store fredsmægler blev hans endeligt og endte Danmarks storhedstid i Norden brat. Når han alligevel er en af vores populæreste konger, hænger det i høj grad sammen med hans fortælleevner (han udstillede sit blodige tøj fra slaget ved Kolberger Heide på Rosenborg slot en uge efter søslaget i 1644!) og i høj grad hans indsats som byplanlægger og byggherre. Nye byer og bygninger opførtes med en imponerende hast og kvalitet i hans lange tid som konge. Byerne Glückstadt, Christianopol, Christianstad, Christianssand og Christiania, det nuværende Oslo, er eksempler på Christians driftighed, ligesom Københavnske Rosenborg, Rundetårn, Børsen og bydelen Christianshavn også er. Hans første krig, Kalmarkrigen, kom han ud af som sejrsherre, men de øvrige krige, han indlod sig på, tabte han stort. Da han døde, var han en udslidt og skuffet mand på 71 år. Det største tab oplevede han i sit livs efterår, 68 år gammel, og han havde slet ikke set det komme.

Mens Christian 4. var konge, faldt der ro over Gotland, som ikke blev aktivt inddraget i krige for en stund, og der blev gjort en stor indsats for at bringe landet på fode efter tider med stagnerende handel og grov udnyttelse af landbefolkningen fra lensherrer og embedsmænd. En ro og orden forsøgtes genoprettet ved hjælp af love og forordninger. Og ligesom resten af sit rige, detailstyrede Christian 4. Gotland med en uovertruffen interesse ned i mindste detalje. Christian ville i sin tid kaste Danmark ud i en række skæbnesvangre krige, men Gotland blev indtil tabet forskånet for fremmede troppers plyndring og hærgning.

Som nævnt besøgte kong Christian 4. Gotland året efter sin kroning, da han kun var 20 år gammel. Rejsekammeraterne var medlemmer af Rigsrådet og hertugen af Lyneburg.

Lensherren på Visborg slot var Herman Juel, som var udnævnt af kongens afdøde far i dennes sidste leveår. Herman Juel var kendt på Gotland som en god og from mand, der, sammen med sin hustru Maren, ville

Gotland det bedste. Om ham skrev Gotlands krønikeskriver Strelow:

“Han var os en god og from lensherre ... og lod ikke nogen gå utrøstet fra sig. Hans kære husfru, Fru Maren Juel, var from og gudfrygtig, hun hjalp folk i nød og trangmål i den dyrtid som da var med et godt hjerte. Hun gav almisser hver dag”.

Herman Juel var en samvittighedsfuld mand, som kom på hårdt arbejde og fik travlt, da den unge konge var vendt hjem til København og straks sendte breve til lensherren om det ene og det andet forhold, som skulle undersøges på Gotland.

Der var meget galt på Gotland ifølge Christian 4., som især fokuserede på retsbestemmelser, skatteopkrævning og præstestanden. Skatteindtægter og deres grundlag fik første prioritet. Netop hjemvendt til København skriver kongen i oktober 1600 i et brev til Herman Juel, at han skal oprette en jordebog over kronens indtægter fra Gotland. Han og hans embedsmænd skal opstille en fortegnelse over, hvad hver eneste person på øen lægger i skat (landgilde), såvel i mønt og naturalier (flæsk, rug, korn, havre, smør, ost, talg, gryn, sild, torsk, tjære, handsker, uld, tømmer, kul, ved og hø samt dyr som stude, køer, får og gæs). Kongen vil vide, hvor mange gårde der er på Gotland og hvilken stand, de er i. Hvor stor hver enkelt hustand er, og hvad man forventer om dens antal i nær fremtid. Kongsladegårdene, Visborg slot og Roma, skal endda oplyse, hvor mange kreaturer man forventer at avle og fodre per sæson. Hvor mange tønder rug, korn, havre og såsæd som kan sås på de agre, der tilhører gårdene, samt hvor mange læs hø der hvert år kan lagres på ladegårdene. Jordebogen skal også redegøre for hver enkelt kirkesogns indkomster og udgifter.

Den 21. oktober fulgte et andet brev det første, og opgaven blev kun endnu større. Siden bønderne havde klaget over skikken med “herregæsteri” og “landrejse” (skikken med at når lensherren eller landfogeden i embedsmedfør (for at tilse og dømme i retssager) rejste rundt og kunne lade

sig indkvartere og beværte, hvor han end kom frem), skulle Juel og hans fogeder fremover skrive ned, alt, hvad de havde kostet deres værter. Projektet var alt for ambitiøst! At holde styr og antal på så mange forskellige ting, steder, mennesker og dyr var umuligt. Og selvom Herman Juel gjorde alt, hvad han kunne, lykkedes det ham ikke. Kongen var ellers så håbefuld og fuld af tillid til sin mand på Gotland. I brevet fra oktober fortalte han Juel, at han forventede at have jordebogen i hænde tre uger senere til Mortensaften. Men den blev aldrig til noget. Herman Juel noterede ellers flittigt, men fandt hurtigt ud af, at opgaven var umulig og upopulær. Han indrømmede over for Christian 4., at han ikke kunne løse opgaven uden store omkostninger og advarede om, at en sådan jordebog kunne være direkte skadelig for Kronen og dens indtægter. Christian 4. opgav jordebogen kort efter.

I år 1600 blev Gotland og Fårö ramt af en hård isvinter. Fra Allehelgens Dag til Palmesøndag var der sne og frost, og store dele af Østersøen frøs til. Tre år senere ramte pesten øen, og mange gårde blev forladt og lagt øde. Herman Juel skrev i et brev til kongen, at der var talt mere end 100 ødegårde rundt om på øerne, og at befolkningen led under stor nød med madmangel og sygdom som følge af mange hårde år med fejlslagen høst og dårligt vejr. Juel opfordrede kongen til at gribe ind og pegede på et område, som nemt kunne reguleres. For til trods for den almene fattigdom blandt landbefolkningen på øerne, var der næsten ingen grænser, når man holdt bryllupsgilde. Festerne varerede i mange dage, gik på tur hos brudepar og forældre og kostede sommetider så store summer, at bønder måtte gå fra hus og hjem efter selskabelighederne. Men det var ikke kun bønderne, som festede for meget, også Visbys borgere fik at vide, at de skulle begrænse sig fremover. Herman Juel skrev udkastet til det, som i dag er kendt som "Bryllupsforordningen" i 1604, og to år senere blev den stadfæstet af kongen selv. Bryllupsforordningen fortæller, efter klasse og rang, hvor mange gæster du må invitere til dit bryllup, hvor længe festen må vare, og hvad der må serveres.

Ved et bryllup i Visby måtte man fremover ikke invitere flere end 12 par gæster, på landet kun 10. Bryllupsfesten måtte kun holdes fra søndag morgen til og med mandag aften. Om tirsdagen skulle al fest være slut. Ved bryllupsmåltidet måtte der ikke serveres mere end otte retter. Samme bestemmelser gjaldt også for provster, præster og dommere ude på landet. Hos bondebefolkningen havde det før været kutyme at fejre bryllup i op til en uge! Først i brudens forældres hjem, derefter fortsatte festen i det nye pars hjem. Men forordningen forbød fremover at et bryllup blev fejret på flere adresser. Den, som brød reglerne, skulle betale en bøde på 50 daler til hospitalet i Visby og desuden straffes som ulydig på byens torv. Hvis nogen fra bondebefolkningen forbrød sig mod forordningens regler, var bøden "et godt par okser" samt to tønder kød til de fattige på hospitalet.

Overflod ved bryllupsfester var ikke kun et gotlandsk fænomen, men også et velkendt problem i de øvrige riger. I et brev skrevet af Christian 4. i april 1610, og hvoraf der findes en afskrift i magistratens bog i Visby, klager kongen over den usik, som forekommer allevegne i hans riger blandt borgere og bønder, når de fejrer bryllup, at de til egen skade bekoster et for dyrt og langvarigt bryllup.

Kalmarkrigen

Den 4. april 1610 erklærede Christian 4. krig mod Sverige og kong Karl 9. Herman Juels afløser, den nye lensherre på Gotland, Gjedde, blev straks beordret til at opruste forsvaret på Gotland. Visborg slots fæstning skulle gøres parat til krig, ligesom Visby skulle forberede sig på angreb. Poster skulle besættes langs øens kyster og havne for at kunne modstå landstigning og fjenders hærgen. Kongen sendte store ladninger af malt til Gotland og beordrede, at man i Visby skulle brygge øl til flådens mandskab. Øllet skulle ligge klar, til når kongens admiral ønskede at hente det. Nogle dage efter krigsudbruddet læste magistraten i Visby et kongeligt brev højt rettet mod svenske borgere i Danmark og særligt på Gotland. Som svensker skulle man enten øjeblikkeligt fraflytte dansk territorie eller sværge den danske konge en troskabsed. Kalmarkrigen kom dog aldrig

for alvor til Gotland, som udover pligten til at forsyne kongens flåde, der lå i Kalmarsund, med øl og mad, ikke mærkede meget til krigen. I 1613 var krigen forbi, og den, stadig unge, konge stod som sejrsherre for første og sidste gang i sin levetid.

Efter Kalkmarkrigen havde Christian 4. lommerne fulde af svensk krigsskadeserstatning og rigelig tid til igen at bekymre sig om sine riger og lande, heriblandt Gotland. Han skrev en del forordninger møntet på øen og beordrede sin lensherre på Visborg Slot at holde nøje øje med gutterne. Der blev indført strengt opsyn med præstestanden på øen for at begrænse et vellevned, der ikke klædte dem, og en udsultning af sognebørnene, som kongen mente, var imod Guds vilje. Pengene fra præsternes lommer kom landsbykirkerne til gode. De blev nu renoverede og fik nyt inventar i form af altertavler, prædikestole og bænke i kirkerummene.

Kort tid efter blev der i en retsforordning fra kongens hånd indført nye bestemmelser for ting og ret på øen, hvor den udøvende og lovgivende magt blev skilt fra hinanden. Men til trods for kongens ihærdighed med at få vendt skuden for Gotland, var både korruptionen for stor og armoden for dyb til, at landet kunne bringes på fode. Øen lå for langt fra hovedstaden, til at man i tilstrækkelig grad kunne overvåge, om påbud og forordninger blev efterlevet. Afstanden gav også embedsmænd inden for såvel kirke som administration frie rammer til at forvalte embedet efter deres eget for-godtbefindende. Følgen blev, at Christian måtte opgive detailstyringen af lenet, som han ellers anså som sin guddommelige pligt. Han besøgte øen to gange yderligere i sin tid som konge af Danmark-Norge, men han fik travlt med fejder, krige og kampen med sit Rigsråd.

Dansk tab af Gotland

I sit livs efterår måtte Christian 4. se sin magt og sit livsværk smuldre, da nabolandet Sverige pludselig, helt uden advarsel, lod svenske tropper myldre ind over det danske riges grænser. Den gamle konge var uforberedt og havde overset, at han langsomt var ved at løbe tør for venner.

Sverige og Nederlandene indgik i forsvarsforbund, og Trediveårskrigen samt Torstenssonfejden blev begyndelsen på enden for Christian 4., Danmarks storhedstid og Gotlands tid som en dansk ø.

Et år efter at kong Christian 4. havde besøgt Gotland for anden gang i forbindelse med et retterting, lod han sig overtale til at gå ind i den europæiske religionskrig kaldet Trediveårskrigen. Han samlede en protestantisk hær mod Den Katolske Liga, men krigsindsatsen endte med et stort nederlag for Christian til Ligaens hærfører, Johann Tserclaes Tilly. Fire år senere måtte Christian ved en fredsaftale i Lübeck love at holde sig ude af konflikten fremover, men krigen sluttede reelt set først i 1648 med den Den Westfalske Fred.

Christian 4. havde tabt sit protestantiske felttog og manglede konstant penge. Derfor skruede han igen og igen på skatteskruen og lod skibstolden på Øresund og floden Elben stige kraftigt. Presset på to af Europas mest vitale handelsruter var til stor gene for mange af kongens gamle allierede. Særligt for søfartsnationen Nederlandene.

Nogenlunde samtidig var Sverige trådt ind i den europæiske trediveårskrig og havde militær succes i Tyskland og på Balkan, og nu var blikket rettet mod Danmark for at undgå et angreb herfra. Det betød at Sverige iværksatte et hårdt og effektivt angreb, der kom som en total overraskelse for den aldrende Christian 4. Sveriges mål var at erobre de danske provinser Skåne, Halland og Blekinge for derved at svække den danske kontrol over Øresund og ret til at opkræve Øresundstold af svenske skibe. I praksis ønskede Sverige at få bedre adgang til Østersøen, Øresund og Nordsøen. Siden Gustav Vasa havde trukket Sverige ud af Kalmarunionen, havde landet nemlig ligget klemt af Danmark-Norge og havde kun adgang til Nordsøen via udmundingen af Götaelven ved det nuværende Gøteborg.

Christian 4. var ganske uforberedt på det voldsomme angreb, der ramte ham i 1643. Han mente selv, at han sad sikkert på sin trone som Nordens

førende monark, men virkeligheden var en ganske anden. Krigen kom til at koste kongen dyrt. Han mistede et øje, store dele af sit rige og for svimlende summer af skibe, mandskab og krigsudstyr.

13. december 1643 begyndte angrebet på Danmark. Fra syd rykkede den svenske general Lennart Torstensson med 19.000 mand ind i Holsten og videre op i Jylland. Det kom fuldstændig bag på Christian 4., at Sverige, uden en krigserklæring, kunne finde på at angribe ham sydfra. Og endnu værre blev det, da den svenske general Gustaf Horn gik ind i Skåne med en hær tre måneder senere. På dansk side blev den uerklærede krig opkaldt efter den svenske general, som indtog Jylland, Torstensson. På svensk side blev den opkaldt efter general Horn, som gik ind i Skåne.

Efter et års krigshandlinger brød det danske forsvar sammen, og der var fare for at også Sjælland og Fyn ville falde. En stor svensk flåde var sejlet fra Stockholm mod Sjælland for at landsætte tropper. For at afværge angrebet sejlede Christian 4. svenskerne i møde med 40 skibe. Kongen var om bord på sit flagskib Trefoldigheden. Og det var her, at han under et søslag i juli 1644 ved Kolberger Heide

”stod ved højen mast i røg og damp”

og dirigerede kampen mod svenskerne. Kongen blev såret og mistede et øje. Søslaget endte uafgjort, men det lykkedes at forhindre, at svenskerne overførte tropper til Fyn og Sjælland. I sensommeren 1644 gik det dog for alvor galt for Christian 4. Under et stort søslag ved Femern led han et ydmygende nederlag. Den danske flåde blev stort set tilintetgjort, og svenskerne havde opnået fuldt herredømme i Østersøen. Fra international side ønskede man imidlertid ikke svensk dominans i regionen, og der blev presset på for en fredsaftale mellem Sverige og Danmark. Freden blev indgået i Brömsebro i det nordvestlige Blekinge den 13. august 1645, en by som i 800 år udgjorde grænsen mellem Danmark (Blekinge) og Sverige (Det østlige Småland) efter seks måneders forhandlinger. Da den

svenske chefforhandler Axel Oxenstierna vendte tilbage til Stockholm, blev han modtaget fyrsteligt. Dronning Kristina udnævnte ham til greve i Kalmar Len, hvor han fik tildelt et grevskab, der dækkede 11 sogne. I øvrigt fik dronningen Gotland som livegen, hvilket betød, at hun fik alle skatteindtægter herfra som personlig indkomst, efter hun blev katolik, abdicerede og flyttede til Rom i 1654.

På dansk side var Corfitz Ulfeldt, kongens svigersøn, chefforhandler. Da Christian 4. så fredsforslaget, blev han rasende, men fordi svenskerne var militært overlegne, var han nødt til at acceptere aftalen. Som den største lussing for den danske konge sørgede Nederlandene for at Øresundstolden blev sat ned og, at svenskerne fremover helt slap for at betale den forhadte told. Danmarks storhedstid var slut.

Holger Rosenkranz, den sidste danske lensherre på Gotland, havde haft posten i 12 år, da freden i Brömsebro blev indgået den 13. august 1645. Siden Valdemar Atterdag havde erobret øen, havde 21 danske lensherre siddet på Erik af Pommerns Visborg Slot, nogle mere egenmægtige end andre. Den 31. oktober 1645 overgav Rosenkranz øen og byen til Svenskerne. Allerede i september var en guvernør over Gotland blevet udnævnt fra svensk side, det var admiralen Åke Hansson Ulfspærre, som fremover var Gotlands landshøvding.

De af Gotlands befolkning, som ikke ville sværge den svenske konge troskab, fik et år til at pakke sammen og forlade øen. Christian 4. døde af de skader, som han havde fået under søslaget i Torstenssonfejden. Ved hans side var Ulfeldts hustru, hans yndlingsdatter, Leonora Christina. Kongen døde som en skuffet og bitter mand på Rosenborg slot den 28. februar 1648.